

Frey Dóra

Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Mezey Barna

ÁLLAMPOLGÁRSÁGI KÉRDÉSEK A BUKOVINAI SZÉKELYEK MAGYARORSZÁGRA TELEPÍTÉSE KAPCSÁN

*„Úgy meguntam a bujdosást,
Idegen földön a lakást,
Idegennek, jövevénynek,
Nincs becsüje a szegénynek.”
(Istensegíts népdal)¹*

Írásom célja a magyar állampolgársági jog történetének egy kevésbé ismert fejezetét megvilágítani: a tömeges telepítés során Magyarországra költöztek állampolgárságának kérdését. Ennek példája egy kevésbé ismert és történeti szempontból máig kevésbé kutatott népcsoport: a bukovinai székelyek,² akik a 19. században a moldvai csángókon kívül a legnagyobb összefüggő magyar etnikai tömböt alkották a Kárpát-medencén kívül. Szervezett Magyarországra telepítésük több alkalommal felvetődött, először az 1880-as években, de ekkor csak részben valósult meg, 1941-ben viszont valamennyien elhagyták bukovinai lakóhelyüket, a Bácskába telepítették őket. Innen menekülni kényszerülve, 1945-ben a Dél-Dunántúlon találtak új otthonra.

A bukovinai székelyek

Mire az 1879:50. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről (az I. állampolgársági törvény) megszületett, a bukovinai székelyek³ már több mint 100 éve Magyarország határain kívül éltek. A népcsoport születése egy tragikus eseményhez, 1764. január 7-éhez, a madéfalvi veszedelemhez köthető,⁴ természetesen a dátum részben jelképes, már az ezt megelőző pár évben is mene-

---

¹ Gyűjtötte: DOMOKOS Pál Péter, adatközlő: GÁSPÁR Simon Antal

² Az elnevezés így helyes, a bukovinai székelyek sem származási, sem néprajzi szempontból nem csángók, önmagukat székelynek tartják és nevezik, a csángó megnevezést hibásnak, sőt sértőnek érzik. Erre vonatkozóan egy 1939-ből származó Bukovinában íródott levelet közöl: HALÁSZ Antal: A hazatértek. A bukovinai magyarok kétszáz esztendeje 2. kiadás, Nagyvárad, Grafika Nyomdai Műintézet, 1941, 75-76. o.

³ A bukovinai székelyek történetéről és néprajzáról átfogóan: SEBESTYÉN Ádám: A bukovinai székelység tegnap és ma. Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár, 1989

⁴ SEBESTYÉN: i.m. 6. o.

kültek zömmel csíki és háromszéki székelyek a Kárpátokon túlra, az akkor török fennhatóság alatt álló Moldvába. Ennek oka a székely határőrezredek szervezése volt, amely a közsékelyek számára helyzetük és jogállásuk rosszabbodásával fenyegetett.⁵ A menekült székelyek Bukovinába telepítése akkor vetődött fel, amikor a terület 1775-ben a Habsburg Birodalom fennhatósága alá került. A gyéren lakott tartományban Hadik András gróf, tábornok, illetve Bukovina osztrák kormányzóinak szorgalmazására jött létre az öt székely falu 1777. és 1786. között: Istensegíts, Fogadjisten, Andrásfalva, Hadikfalva és Józseffalva (ma: Țibeni, Iacobești, Măneuți, Dornești, Tolova; Románia, Szucsava megye).

A fent említett első magyar állampolgársági törvény szerint a bukovinai falvak lakói nem voltak magyar állampolgárok, hiszen nem laktak Magyarországon, nem rendelkeztek magyarországi községi illetőséggel sem. Természetesen az elvi lehetőség megvolt, hogy Magyarországra költözve a honosítás általános szabályai szerint, az 1879:50. tc. 8. szakasza alapján állampolgárságot szerezzenek. Bukovina lakói, mint egy osztrák tartomány lakói, osztrák állampolgárok voltak, és csak akkor váltak Magyarországon honosíthatóvá, ha előtte az osztrák állampolgárság kötelékéből elbocsátották őket – ezt a kölcsönösen alkalmazott szabályt egy 1870-ben megkötött osztrák-magyar megállapodás tartalmazta.⁶

Az 1886: 4. törvénycikk a tömegesen visszatelepülők honosításáról

Az 1870-es években a magyar közéletben felvetődött az a gondolat, hogy a magyarság kárpát-medencei számarányának növelése érdekében a külföldön egy többen élő magyarokat „haza kell hozni”, Magyarországra kell telepíteni.⁷ Két népcsoport jöhetett szóba: a moldvai csángók és a bukovinai székelyek. A bukovinaiak esetében ezt ők maguk is erőteljesen szorgalmazták, mivel a falvak eddigre túlnépesedtek, a rendelkezésre álló földterület a folyamatosan növekvő lakosságot nem tudta eltartani, a felnőtt férfi lakosság egy része „móduázott” – ez a magyarországi summásokhoz hasonló feltételekkel a moldvai nagybirtokokon végzett mezőgazdasági idénymunkát jelentett a nyári hónapokban.

A telepítés egyik első szorgalmazója László Mihály istensegítsi származású újságíró, publicista volt,⁸ aki számos cikket jelentetett meg a bukovinai székelyekről – elsősorban azzal a céllal, hogy a közvélemény érdeklődését felkeltse. 1882-ben bukovinai magyarokból álló küldöttség jelent meg Tisza Kálmánnál, kérve a haza-

⁵ A határőr-ezredek szervezéséről és a madéfalvi veszedelemről részletesen ld.: HALÁSZ: i.m. 14-58. o.

⁶ VARGA Norbert: Az állampolgárság megszerzése a magyar és az amerikai alkotmányjogban a 19. században. In: Jogtörténeti tanulmányok VIII. Szerk.: BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 551. o.

⁷ PARRAGI Mária: A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. In: Kisebbségkutatás, 2000/1. 41. o.

⁸ SEBESTYÉN: i.m. 99. o.

telepítést – a kormány azonban nem kívánt konfliktust az osztrák kormányzattal, a bukovinaiak a fentiek szerint osztrák állampolgárok voltak. A kormány hivatalosan nem vett részt a telepítésben, de az al-dunai ügyekért felelős kormánybiztost, Nagy Györgyöt utasította, hogy támogassa a telepítési elképzeléseket.

A telepítés lebonyolítására bizottság alakult, amely a Csángó Bizottság⁹ nevet vette fel, mert célja a bukovinaiak után a moldvai magyarok hazatelepítése volt, annak mintegy próbája lett volna a sokkal kisebb számú bukovinai székelyek magyarországi letelepítése. 1883-ban az Al-Duna mentén frissen ármentesített területre telepítették őket – előbb Gyurgyevóba, a majd Hertelendyfalvára (ma Vojlovica néven Pancsova része; Szerbia), Sándoregyházára (Ivanovo, Szerbia) és Székelykévére (Szkorenovac; Szerbia). Ez az első nagy telepítési hullám nagyjából 4000 főt érintett, a székelyek akkor magyar-menésnek nevezték, ma a szakirodalom kirajzásként ismeri.¹⁰ A telepítés során felmerült a hazatelepülők állampolgársági helyzetének rendezése, és ennek keretében a hatályos jogszabályok módosítása, a kedvezményes honosítás lehetőségének kiterjesztése.

Az első leteleplülőknek a hatályos törvény értelmében egyenként kellett (volna) honosításért folyamodniuk, illetve községi illetőséget szerezniük. Az állampolgársági törvény ugyan ismerte a visszahonosítás intézményét (1879:50. tc. 38. §), de ezzel a joggal csak azok élhettek, akik maguk valamikor magyar állampolgárok voltak, de állampolgárságukat elveszítették. Természetesen ez a visszahonosítottak házasársára és kiskorú gyermekeikre nézve is keletkeztetett magyar állampolgárságot, de pusztán a leszármazás ténye nem biztosított kedvezményes honosítási lehetőséget. A visszahonosítás tehát a generációk óta Bukovinában élők esetén nem jelenthetett megoldást.¹¹ Tartózkodási joguk volt Magyarország területén, mint az Osztrák-Magyar Monarchia birodalmi tanácsban képviselt országainak állampolgárai a gazdasági kiegyezésként ismert osztrák-magyar vám és kereskedelmi szövetség értelmében jogosultak voltak Magyarországon tartózkodni és gazdasági tevékenységet folytatni, például adózási szempontból a magyar állampolgárokkal azonos tekintet alá estek.¹² Így az áttelepült bukovinaiak számára csak az általános szabályok szerinti honosításra volt lehetőségük az 1880-as évek elején fennálló jogi helyzet szerint. Az al-dunai telepítés során betelepültek anyakönyvezése később, az állami anyakönyvezés bevezetése után új lakóhelyükön általában úgy

---

⁹ Sebestyén Ádám ebben látja a bukovinai székelyek máig ható téves elnevezését. SEBESTYÉN: i.m. 100. o.

¹⁰ A kirajzás történetéhez ld.: SÁNTHA Alajos: Bukovinai magyarok. Kolozsvár, Szöcs Lajos Könyvnyomdája, 1942, 84-99. o.

¹¹ FERENCZY Ferenc: Magyar állampolgársági jog. 2. kiadás, Gyoma, Kner Izidor könyvnyomtató kiadása, 1930, 68. o.

¹² Ezt első alkalommal az 1867:16. tc.-el kihirdetett, a vám és kereskedelmi szövetségről szóló egyezmény XIV. cikkelye garantálta, a gazdasági kiegyezés 10 évenkénti megújítása során ezt a szabályt mindvégig fenntartották

történt, hogy a Bukovinából magukkal hozott, illetve a telepítés után közvetlenül keletkezett egyházi anyakönyveket átadták a községi anyakönyvi hivataloknak.¹³

Az 1886:4. tc. a tömegesen visszatelepülők honosításáról a visszatelepített és jövőben visszatelepítendő bukovinai székelyek, illetve a tervezett csángó-telepítés esetében biztosította a kedvezményes honosítás lehetőségét, gyakorlatilag kiterjesztette a visszahonosítás szabályait azokra, akiknek ősei Magyarországról vándoroltak ki, tekintet nélkül arra, hogy ez mikor történt. Nem szabta feltételül az elődök magyar állampolgárságát sem – akár a bukovinai, de főleg a moldvai magyarság esetén nehéz lett volna bizonyítani, hogy elődeik magyar állampolgárok voltak – hiszen a kivándorlás időpontjában a jogintézmény modern formájában még nem létezett. A rendes visszahonosítási eljáráshoz képest a törvény tartalmazott két jelentős könnyítést: a tömegesen visszatelepülők községi illetőségét a belügyminiszter hivatalból állapította meg, nem kellett tehát a kérelmezőnek községi illetőséget szereznie, másrészt az együtt visszatelepülők illetékmentesen, egy közös kérvényben kérhették honosításukat, tekintet nélkül arra, hogy azonos községben telepedtek-e le Magyarországon. A törvény szövege nem, csak az indokolása említette a bukovinai és moldvai magyarokat, de elvben a törvény hatálya alá eshettek akár az Amerikába kivándoroltak is, amennyiben tömegesen visszatértek volna. Hallgatólagosan célja volt a jogalkotásnak nem csak a felmerült probléma – az al-dunai székely telepesek állampolgárságának kérdése – hanem a későbbi visszatelepülés-visszatelepítés elősegítése-előkészítése is.¹⁴

Érdekes módon az ezt elősegítendő megalkotott törvény elfogadása után igazán tömeges, szervezett telepítés nem történt, a Bukovinából való tömeges elvándorlás viszont, sokszor a magyarországi községek és társadalmi szervezetek szorgalmazására és a földművelésügyi minisztérium segítségével folytatódott, azzal a nem titkolt céllal, hogy a vegyes lakosságú Erdélyben a magyarság számarányát növeljék. Ennek a törekvésnek eredménye lett a dévai telepítés 1889. és 1892. között – az ide települt bukovinai székelyeket később dévai csángók néven emlegették – kb. 700 fővel. A századforduló környékén több további kisebb telepítés történt, Vajdahunyadra (1892.), Marosludasra (1905.), Sztrigszentgyörgyre és Csernakeresztúrra (1910.). Összesen nagyjából 2000 fő hagyta el ezen keretek között Bukovinát. Meg kell azonban említeni, hogy mind az erdélyi, mind a korábbi al-dunai telepítés résztvevői közül sokan visszatértek Bukovinába, elsősorban gazdasági és beilleszkedési nehézségek miatt.¹⁵ A Szent László Társulat, amely a telepítés egyik szorgalmazója is volt, a későbbiekben is segítette a Bukovinában élő magyarokat, például tehetséges gyermekek magyarországi taníttatásával, magyar tanítók kiküldésével, támogatta a templomok felújítását és építését, rendszeresen juttatott ki magyar könyveket és folyóiratokat.¹⁶ Az első világháborút követően már nem volt

¹³ SEBESTYÉN: i.m. 105. o.

¹⁴ FERENCZY: i.m. 69. o.

¹⁵ SEBESTYÉN: i.m. 118. o.

¹⁶ A Szent László Társulat tevékenységének részletes leírását ld.: SÁNTHA: i.m. 91-99. o.

mód hasonló mértékű támogatásra, ekkor főleg erdélyi értelmiségiek látogattak rendszeresen Bukovinába, és ottani szervezetek nyújtottak lehetőségeikhez mérten támogatást. A moldvai csángók telepítésének ügye az 1880-as évek közepén hosszú időre lekerült a napirendről, de a második világháború idején – részben újra a bukovinai székelyek telepítésével összefüggésben – újra felvetődött.¹⁷

A két világháború között

A két világháború közötti időszakban a határokon túl élő magyarság hazatelepítésének sem a korábbihoz hasonló nemzetiségpolitikai oka nem volt – Magyarország gyakorlatilag homogén nemzetállam lett –, sem a lehetősége nem volt meg, a trianoni békeszerződést követően ide menekült egykori magyar állampolgárok elhelyezése is komoly problémát okozott. A Bukovinában maradt mintegy 10.000 székely román állampolgár lett az erdélyi telepítésben résztvevőkkel együtt, az al-dunai telepések pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgárai lettek a saint-germain-i, illetve a trianoni békeszerződés nyomán. A békeszerződés mindkét esetben állampolgársági szempontból az Osztrák-Magyar Monarchiáról mint egységről, és annak állampolgáraitól beszél, holott nem létezett sem osztrák-magyar állampolgárság, sem osztrák-magyar illetőség.¹⁸ Saját állampolgársági szabályai voltak Magyarországnak, és a birodalmi tanácsban képviselt tartományoknak – egymás állampolgárait külföldinek tekintették, sőt a kettős állampolgárság sem volt lehetséges osztrák-magyar viszonylatban, amint azt fent láttuk, bár megillette egymás állampolgárait kölcsönösen a tartózkodás és letelepedés joga, és honosíthatóak is voltak az általános szabályok szerint.

A trianoni békeszerződés, amelyet Magyarországon az 1921:33. tc. hirdetett ki, III. részének VII. fejezetében foglalkozik az állampolgársági kérdésekkel. A szerződés 61. cikkelye szerint „...akiknek illetősége oly területen van, amely azelőtt az Osztrák-Magyar Monarchia területeihez tartozott, a magyar állampolgárság kizárásával jogérvényesen annak az Államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja.” A községi illetőséggel, mint az állampolgárság jogi alapjával kapcsolatban problémát jelentett, hogy ez nem feltétlenül esett egybe az állandó lakhellyel, így olyanok is elveszíthették magyar állampolgárságukat, akik a békeszerződés utáni magyar területen éltek.

---

¹⁷ Ld.: V. KÁPOLNÁS Mária: A magyar kormány kísérletei a moldvai csángók hazatelepítésére, 1940-1944. In: Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából II. A dél-dunántúli történészek II. regionális konferenciájának válogatott előadásai. Szerk: VONYÓ József – FÜLÖP Miklós. Pécs, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja, Pannon História Alapítvány, 1994, 255-261. o.

¹⁸ FERENCZY: i.m. 99. o.

Aki nem kívánt a Monarchia lakhelye szerinti utódállamának állampolgárává válni, az a békeszerződés értelmében élhetett az opciós joggal. A 64. cikkely,¹⁹ az ún. faji opcióról szóló rendelkezés alapján a bukovinai székelyek is optálhattak volna elvben Magyarország javára. Ennek következtében elveszítették volna a békeszerződés erejénél fogva szerzett román állampolgárságukat és megszerezheték volna a magyart, azzal a kötelezettséggel, hogy lakhelyüket egy éven belül Magyarországra kell helyezniük. Ezzel a joggal kimutathatóan nem élt egy bukovinai sem, a szinte teljes egészében földművelésből élő lakosság számára elképzelhetetlen volt, hogy földjét hátrahagyva Magyarországra költözzön anélkül, hogy ott letelepítését és földhöz juttatását megszervezték volna.

A békeszerződés nyomán magyar állampolgárságukat elvesztettek kedvezményes visszahonosítását lehetővé tevő 1922:18. tc. a Bukovinában élő magyarokra nem vonatkozott, mivel annak rendelkezései nyomán az állampolgárságukat elvesztettek voltak kedvezményesen honosíthatóak, az I. állampolgársági törvényben meghatározott feltételek (illetőség, öt éven át megszakítás nélkül belföldi lakhely, adózók lajstromában szereplés) hiánya esetén is.²⁰ Az 1922: 18. tc. szerint azok kérheték visszahonosításukat, akik 1914. július 26-án magyar állampolgárok voltak. A bukovinai székelyekre ez a rendelkezés nem volt alkalmazható, mert sem ekkor, sem korábban nem voltak magyar állampolgárok. Tehát aki nem élt opciós joggal 1922. január 26-áig, később csak az I. állampolgársági törvény 38. szakaszában meghatározott feltételek megléte esetén, rendes honosítás útján szerezhetett magyar állampolgárságot. Erre nagyon kevés esetben került sor, legfeljebb néhány Magyarországon tanult és utána itt letelepedett fiatal vehette fel ilyen módon az állampolgárságot, de erről részletes adatokkal nem rendelkezünk.

A bukovinai székelyek letelepítése Bácskában

A bukovinai székelyek helyzetében a második világháború kitörése hozott döntő változást: 1940 tavaszán a szovjet hadsereg elfoglalta Észak-Bukovinát, ahonnan jelentős számú román menekült a változatlanul román fennhatóság alatt álló déli részre, a bukovinai németeket pedig szervezeten a Németország által megszállt lengyel területekre költöztették. Az 1940. augusztus 30-án született II. bécsi döntéssel Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, így Bukovina újra közvetlenül határos lett Magyarországgal. A háború – és a román katonai szolgálat – elől külö-

¹⁹ „Azon személyek, akiknek a volt Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó valamely területen van illetőségük és ott a lakosság többségétől fajra és nyelvre nézve különböznek, a jelen szerződés életbelépésétől számított hat hónapi időtartamon belül Ausztria, Magyarország, Olaszország, Lengyelország, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Állam, vagy a Cseh-Szlovák Állam javára optálhatnak, aszerint, amint a lakosság többsége ott ugyanazt a nyelvet beszéli és ugyanahhoz a fajhoz tartozik, mint ők.” (Az 1921:33. tc.-el kihirdetett trianoni békeszerződés 64. cikke.)

²⁰ FERENCZY: i.m. 115. o.

nösen sok fiatal szökött át a határon, az öt falu moldvai idénymunkából élő lakosságának megélhetése pedig veszélybe került: a bécsi döntés nyomán a román földbirtokosok mintegy „hazafias tettként” deklarálták, hogy nem alkalmaztak magyar idénymunkásokat.²¹

Ekkor újra felerősödtek a bukovinai székelyek Magyarországra telepítését követelő hangok, az ügy legfőbb szószólója dr. Németh Kálmán, Józseffalva plébánosa volt,²² és támogatta azt Teleki Pál miniszterelnök is. A bukovinai székelyek léte és problémái valamivel korábban, a Józseffalvát 1939-ben szinte teljesen elpusztító tűzvész nyomán lettek szélesebb körben ismertek Magyarországon.²³ A telepítési tervek kapcsán élénk publicisztikai tevékenység bontakozott ki, a bukovinai székelyek történetéről és életmódjáról számos többé-kevésbé tudományos igényű írás született, a téma „divatba jött”. Ekkor jelent meg, gyakorlatilag egy időben Halász Antal, illetve Sántha Alajos fentebb idézett történeti munkája.

A bukovinai székelyek – és a moldvai csángók ekkor újra tervbe vett– Magyarországra telepítését természetesen nem csak humanitárius, hanem nemzetiségpolitikai célok is motiválták: a bécsi döntések (majd később Dél-Bácska, a Baranya-háromszög és a Muraköz megszállása) nyomán Magyarország csaknem homogén nemzetállamból ismét soknemzetiségű állammá vált. Ugyancsak érvként merült fel a csökkenő hazai természetes szaporulat ellensúlyozása.²⁴ 1940 őszén egy szakértői munkaközösséget kértek fel Técsői Móricz Kálmán (a Magyar Külügyi Társaság alelnöke) vezetésével a külföldön élő magyarság hazatelepítési lehetőségeinek vizsgálatára – a testület jelentése szerint 2 millió magyar nemzetiségű ember élt a határokon kívül, ezek közül félmilliót kellett (és lehetett) volna az etnikai viszonyok kedvező befolyásolása érdekében Magyarországra telepíteni. Az áttelepítendőkhöz közöttük kiemelték a kb. 150.000 moldvai csángót és a kb. 20.000 bukovinai székelyt.²⁵ Az a kérdés, hogy az ún. Heim ins Reich program, amely a népi németeknek (köztük a bukovinaiaknak, rajtuk kívül a baltiaknak, volhíniaiaknak, besszarábiaiaknak) a Német Birodalom akkori határai közé telepítését célozta, mennyire volt eszmei befolyással az ilyen irányú magyarországi tervekre, tisztázásra vár.²⁶

A spontán Magyarországra jött bukovinaiakat először menekülttáborokban helyezték el Beszterce környékén. A szervezett telepítés célterületeként több lehető-

---

²¹ SEBESTYÉN: i.m. 125. o.

²² A telepítési mozgalomról, a telepítés előkészületeiről memoár-jellegű könyvet adott ki, további telepítéseket szorgalmazva: DR. NÉMETH Kálmán: Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes golgotája. Bácsjózseffalva, „Zenélő Kút” Könyvműhely, 1943

²³ HALÁSZ: i.m. 70. o.

²⁴ GOMBOS György: A bukovinai székelyek hazatelepítése. Újabb tennivalók. Külügyi Könyvtár V. Budapest, Magyar Külügyi Társaság, 1942, 7. o.

²⁵ V. KÁPOLNÁS: i.m. 255. o.

²⁶ A bukovinai német telepítési akcióban tapasztalatszerzés céljából megfigyelőként részt vett egy magyar csendőrtiszt. Vö.: A. SAJTI Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában – 1941. Nemzetiségi Füzetek 6. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984, 16. o.

ség is felmerült: az egyik kézenfekvőnek tűnő lehetőség Észak-Erdély lett volna, ahonnan sok román menekült át a román fennhatóság alatt maradt részekre – így szóba került Dés környéke, de Beszterce vagy a Szamos-vidék, valamint Bihar és Szatmár megye is. A bukovinai székelyek a még bizonytalannak tűnő észak-erdélyi helyzet miatt azt kérték, hogy ne Erdélybe, hanem az ország belsejébe telepítsék őket.²⁷ Végül a magyar hadsereg által 1941. április 11-ét követően megszállt Bácskát jelölték ki a telepítés helyszínéül, ahol a magyar hadsereg elől részben elmenekült, részben a magyar hatóságok által kiutasított,²⁸ 1918. után a vidékre költöztetett délszláv telepesek az ún. dobrovoljácok helyére telepítették a székelyeket.

A magyar és a román kormány rövid tárgyalások után 1941. május 11-én írta alá a megállapodást a bukovinai székelyek Magyarországra telepítéséről – a gyors megegyezést segítette, hogy a telepítés nem a románok által visszakövetelt Észak-Erdélybe irányult, és a magyar kormány átmenetileg eltekintett az áttelepülők Romániában maradt vagyona értékének megtérítésétől. Az átköltözők csak személyes tárgyaikat, lakás és háztartási felszerelést hozhattak át, terményt, haszonállatot, mezőgazdasági eszközt nem. Nem rendezték a hátrahagyott házak és termőföld ellenértékének megtérítését, de az eladott ingóságokért kapott összeget 2000 lej értékig magukkal hozhatták. Bár a templomi kegytárgyakat és a harangokat – az előzetes tervekkel ellentétben, a Romániával kötött megállapodás alapján – nem hozhatták magukkal, sikerült elhozni a 1780. óta vezetett egyházi anyakönyveket²⁹ – ezek később nagy segítséget jelentettek a magyarországi anyakönyvezésben, illetve a bukovinai székelység kutatásának egyik legfontosabb forrását jelentik.

Az áttelepülők a még mindig hatályban lévő 1886:4. tc. alapján szereztek magyar állampolgárságot, miután a magyar-román kormányközi megállapodás alapján lemondtak román állampolgárságukról, erről a román hatóságok ún. optálási igazolást állítottak ki. A bukaresti magyar nagykövetség helyszínre küldött munkatársa általában nem ezen okmány, hanem az egyházi anyakönyv alapján állította ki a hazatérési igazolványokat.³⁰ A Bácskában letelepítettek némi késéssel, 1942-ben kapták meg a magyar honosítási okiratot családonként, ezzel váltak hivatalosan igazolhatóan is magyar állampolgárrá,³¹ majd ez év októberétől megkezdődött a hadkötelesek behívása katonai szolgálatra.

A tömegesen hazatelepülőkről szóló rendelkezéseket nem módosította a magyar állampolgársági jogban időközben bekövetkezett változás, az 1939:13. tc. az állampolgárság megszűnésének kérdését szabályozta újra, szigorított a távollét megszakadásának szabályain, illetve bevezette a magyar állampolgárságtól való megfosztás intézményét, és az állampolgársági ügyekben az illetékességet az illetőség helyett az állandó lakhelyhez kötötte.

²⁷ Sebestyén Ádám idézi Mátyás Mátyás Németh Kálmánhoz írt levelét: SEBESTYÉN: i.m. 126. o.

²⁸ A délszláv nemzetiségűek kitelepítéséhez ld.: A. SAJTI: i.m. 26-44. o.

²⁹ A magyar-román tárgyalások és az áttelepítés megszervezéséről részletesen ld.: GOMBOS: i.m. 18. o.

³⁰ SEBESTYÉN: i.m. 128. o.

³¹ SEBESTYÉN: i.m. 133. o.

A telepítést igen gyorsan kellett lebonyolítani, a román kormány abba is beleegyezett, hogy magyar kormány megbízottai a helyszínen irányítsák a munkálatokat, így az első csoport már május közepén útnak indult Bácska felé, az utolsó bukovinai székelyeket szállító szerelvény június 16-án hagyta el Romániát; alig több mint egy hónap alatt 13.200 főt telepítettek át.³² Ezzel megszűnt a bukovinai magyar településterület, igen kevés kivétellel az összes székely elhagyta Bukovinát. A telepítés irányítására közben létrehozták a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosságot, élén Bonczos Miklós belügyi államtitkárral, a telepítés tényleges végrehajtását Bácskában az ekkor ott működő magyar katonai közigazgatás végezte.

A bácskai telepítéssel, bár magyar területre kerültek és magyar állampolgárságot szereztek, nem teljesült a székelyek két fontos kérése: egyrészt magyar vagy legalábbis jelentős magyar többségű területen szerettek volna élni, másrészt eredeti települési viszonyaikat, az öt falut, a lehetséges mértékig megőrizni. Ezek közül egyik sem teljesült, nemzetiségileg vegyes területre és összesen 14 különböző településre kerültek. Az általuk benépesített falvaknak a régi bukovinai falunevekre emlékeztető neveket adtak, pl.: Bácsbadikfalva, Bácsjózseffalva, Istenáldás, Istenhozott.³³ A kormánybiztosság munkája ellenére beilleszkedésük nem ment zökkenőmentesen, a helyi magyar lakosság is ellenérzéssel fogadta őket, a gazdálkodás módja és a helyiek életformája idegen volt nekik.

Letelepítés Tolna és Baranya megyében 1945-ben

1944 ősztől Bácskában egyre bizonytalanabbá vált a helyzet, október elején pedig rádión, illetve a községi jegyzők útján megkapták a telepesek a kiürítési parancsot, pár órát kaptak a csomagolásra és indulásra, ráadásul sok családban a katonai szolgálatot teljesítő családfő nélkül kellett útnak indulniuk. Az együtt elindult menekültoszlopok később szétszóródtak, a menekülők egy része Észak-Bácskában maradt, más részük átkelt a Dunán, és folytatta útját Nyugat felé, voltak menekülők, akik egészen Zala megyéig, az országhatárig jutottak. A német katonai hatóságok utasítását Magyarország elhagyására nem teljesítették.

Tolna megye 1944 októberében szembesült először a menekültek problémájával, október 30-án a belügyminiszter elrendelte helyi menekültügyi bizottságok felállítását, azonban a front közeledtével november 28-án a megyei közigazgatás beszüntette működését, a menekültügyek szervezett intézése ezzel hónapokra megszűnt.³⁴ A bukovinai székelyek immár menekült magyar állampolgárok voltak,

---

³² A. SAJTI: i.m. 47. o.

³³ Az összes bácskai telepes falu új és eredeti nevét, a betelepültek számát és eredeti községét ld.: SEBESTYÉN: i.m. 132. o.

³⁴ TÓTH Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993, 57. o.

akiknek ellátásáról és letelepítéséről gondoskodni kellett – akár eredeti lakhelyükre, akár a Bácskába való visszatérésük lehetetlen volt. Letelepítésüket egy tömbben tervezték, főleg az ekkor megalakult Nemzeti Parasztpárt tervei között szerepelt egy „székely vármegye” kialakítása, azon a területen, ahol a kitelepítésre váró magyarországi németek éltek – Bonyhád környékén, Tolna megyében.³⁵

A letelepítés fontos mozzanata volt a korábban szinte kizárólag mezőgazdaságból élő bukovinai székelyek földhöz juttatása. A földreform a március 15-én kiadott 600/1945. M. E. rendelet alapján Tolnában 1945. március végén kezdődött, ekkor a megye újonnan kinevezett (kommunista párti) főispánja javasolta, hogy a székely menekülteket egy tömbben telepítsék le.³⁶ Ennek nyomán kezdték meg először a Bonyhádi járásban – amelynek lakói ekkor 75 %-ban német nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek voltak – a telepítéseket, a magyarországi németektől elkobzott házakba, illetve földekre. A telepítés végrehajtása érdekében a magyarországi német családokat – elvben a Volksbund taglistái alapján, a gyakorlatban meglehetősen önkényes módon kijelölve – rendőri segítséggel Lengyelbe, az ottani Apponyi-uradalom épületeibe internálták,³⁷ ki vagy áttelepítésük, de legalábbis vagyonuk elkobzása ekkor már tervben volt, megelőzve a potsdami konferencián hozott ilyen irányú döntést.

Április 25-én érkezett Bonyhádra dr. Bodor György, erdélyi származású jogász, a Nemzeti Parasztpárt tagja, aki Erdei Ferenc belügyminisztertől és Kerék Mihálytól, az Országos Földhivatal vezetőjétől kapott, pontosabban járt ki magának felhatalmazást a telepítési munkákban való részvételre. Vezetésével megalakult Bonyhádon a Telepítési Hivatal, saját magát pedig kormánybiztosnak titulálta, bár ilyen tartalmú kinevezésről nincs tudomásunk – jelenlegi ismereteink szerint gyakorlatilag „saját magát nevezte ki” kormánybiztossá. Tevékenységének valódi törvényes alapja, illetve formális felhatalmazása mindenesetre nem volt. Bár a telepítést nem ő kezdte, a bukovinai székelyek őt tekintik letelepítőjüknek a Dél-Dunántúlon. A székelyek egy tömbben való letelepítésének, a remélt „székely vármegyének” híre gyorsan elterjedt a részben már ekkor Tolnában és Baranyában tartózkodó, részben az egész Dunántúlon szétszóródott bukovinaiak között, a kaotikus hírközlési és közlekedési viszonyok ellenére május közepére szinte valamennyien – kivéve az Észak-Bácskában maradtakat, akik később ott kaptak házakat és földet – Bonyhád környékén voltak.³⁸

A telepítés, amely elvben a 600/1945. M. E. rendelet alapján folyt – amelynek értelmében a fasiszta szervezetek tagjainak illetve a háborús- és népellenes bűncselekmények elkövetőinek földjét el kellett kobozni – számos atrocitástól kísérve,

³⁵ A. SAJTI: i.m. 57. o.

³⁶ TÓTH: i.m. 59. o.

³⁷ A lengyeli internálótáborat később maga Bodor György is „koncentrációs tábornak” nevezte. Idézi: TÓTH: i.m. 60. o

³⁸ SEBESTYÉN: i.m. 171. o.

rendőri erővel zajlott. A magyarországi németek Németországba telepítése³⁹ ekkor még csak terv volt, így a menekülteket (és nem csak bukovinai, hanem az ország más területeiről érkezett is), úgy kellett elhelyezni, hogy a német lakosság még jelen volt. Az elkobzás alá eső házakat és vagyontárgyakat sokszor teljesen esetlegesen választották ki, ez számos konfliktus forrásává vált. A telepítés a magyar nemzetséggű lakosság körében bizonytalanságot és ellenérzéseket váltott ki, a megyei tisztviselők is sok tekintetben kritikával illették, és a kormány számára is kellemetlenné vált a szovjet parancsnoksághoz és a SZEB-hez benyújtott számos panasz miatt, így Bodor György megbízását 1945. május 28-án a kormány visszavonta, és felszólította tevékenységének befejezésére. A telepítéseket ezután az Országos Földbirtokrendező Tanács, illetve a Népgondozó Hivatal végezte, a községek, illetve a rendőri szervek közreműködésével, a tisztázatlan hatásköri viszonyok miatt meglehetősen kaotikus módon.⁴⁰ A székelyek letelepítése egyes helyeken elhúzódt, véglegesen június-júliusra sikerült mindenkit elhelyezni, közben a németek internálását megszüntették, így a házakat megosztva kellett az eredeti és új tulajdonosoknak használniuk. A tényleges földosztás 1945 nyarán zajlott le, az új tulajdonosok hivatalos birtokba helyezése egészen 1947-ig elhúzódt.⁴¹ Bodor György 1945 júliusában készített jelentést a kormány számára tevékenységéről, amelyben további intézkedéseket javasolt: így a német anyanyelvűek politikai jogainak korlátozását, illetve a németeknek a területről való azonnali elköltöztetését, továbbá a Bonyhádi járásban a rendőri állomány és a jegyzői kar lecserélését – arra való hivatkozással, hogy elfogultak a német nemzetiségűek irányában.⁴² A július 4-én tartott pártközi értekezlet az intézkedési javaslat elfogadta, azok ellen egyedül Szakasits Árpád tiltakozott a Szociáldemokrata Párt nevében.

Az eredetileg tervezett „székely vármegye” koncepciója végül nem valósult meg, a nagyjából 12.500 bukovinai székely menekültet Tolna, Baranya és kisebb részben Bács-Kiskun megyében, 35 községben telepítették le, vegyesen erdélyi illetve felvidéki menekültekkel. A földreform keretében az ország más részeiről áttelepí-

³⁹ A magyarországi németek második világháború utáni sorsának ismertetése meghaladja e tanulmány kereteit, a témáról átfogóan ld.: ZINNER Tibor: A magyarországi németek kitelepítése, Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004; Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 2. kötet. közreadja: Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Az 1950-es kiadás változatlan utányomás, München, DTV, 1984. A különböző telepítési folyamatok egymással való összefüggéséhez ld.: TÓTH: i.m.; FEHÉR István: A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi és hazai összefüggései. In: A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20-21-i bonyhádi történészkonferencián. Szerk.: SZITA László – SZÓTS Zoltán. Bonyhád, Völgységi Múzeum – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, 1991, 45-52. o.

⁴⁰ A telepítést végző szervek hatásköréről ld.: TÓTH: i.m. 87-102. o.

⁴¹ SEBESTYÉN: i.m. 174. o.

⁴² Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésről (1945). Közreadja: KÖHEGYI Mihály – TÓTH Ágnes. In: A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20-21-i bonyhádi történészkonferencián. Szerk.: SZITA László – SZÓTS Zoltán. Bonyhád, Völgységi Múzeum – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, 1991, 129-140. o.

tettek is kerültek Tolnába és Baranyába. Mivel a németek kitelepítése nem volt teljes, így a terület etnikailag vegyes maradt, bár a magyarok jelentős túlsúlyba kerültek. A telepítések végrehajtásának –törvényesnek korántsem nevezhető – módja igen éles konfliktushelyzetet teremtett a térségben, hosszú időre volt szükség, míg az eredeti lakosság és az újonnan betelepítettek megbékéltek egymással. A konfliktusokat fokozta, hogy a németek kitelepítését követően 1947-től a csehszlovák-magyar lakosságcsere keretében felvidékieket is telepítettek Tolna és Baranya megyébe egyaránt. Ők a gyakorlatilag teljesen nincstelenül érkezett bukovinai székelyekhez képest kedvezőbb helyzetben voltak, ingóságaik és gazdasági felszerelésük nagy részét magukkal hozhatták,⁴³ és az eredeti lakossághoz közelebb álló szokásaikkal és mentalitásukkal beilleszkedésük is könnyebb volt.

Érdekes jogi kérdést vet fel bukovinai székelyek állampolgársági helyzete 1945-ben: a akkor hatályos magyar törvények szerint ők 1941-ben magyar állampolgárokká váltak, az 1886:4. tc. értelmében, mint tömegesen visszatelepülők. Az 1945. január 20-iki fegyverszüneti egyezmény visszaállította Magyarországnak a trianoni békeszerződésben kijelölt határait, és kötelezte a magyar kormányt, hogy a visszacsatolt, illetve megszállt területek annexiójával kapcsolatos jogszabályokat helyezze hatályon kívül. Ezt az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 526/1945. M. E. rendelettel meg is tette – hatályon kívül helyezte többek között az 1941:20. tc.-t, amely a Délvidék Magyarországhoz csatolásáról és az ott élők állampolgárságáról rendelkezett. A rendelet értelmében az akkor magyar állampolgárságot szerettek, illetve visszaszerettek elveszítették magyar állampolgárságukat. Ez azonban a bukovinai székelyekre nem vonatkozott, ők nem az 1941:20. tc., hanem az 1886:4. tc. alapján szereztek magyar állampolgárságot – bár községi illetőségük kétségkívül a fegyverszüneti egyezmény értelmében Jugoszláviához visszacsatolt területen volt. A fegyverszüneti egyezmény 6. pontja egyébként kötelezte Magyarországot a menekültek befogadására és azoknak saját állampolgáraival megegyező bánásmódban részesítésére. Mivel igen nagyszámú, főleg menekült személy állampolgársági helyzete vált ezzel kérdésessé, 1945. június 18-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalkotta az 5.070/1945. M. E. számú rendeletet a magyar állampolgárság ideiglenes igazolása tárgyában, ez alapján azok a magyarországi lakhellyel rendelkezők, akinek magyar állampolgárságát a fegyverszüneti egyezmény (illetve az azt végrehajtó 526/1945. M. E. rendelet) szüntette meg, továbbra is magyar állampolgárnak voltak tekintendők. A menekült bukovinai székelyek magyar állampolgárságát azonban a magyar hatóságok nem vonták kétségbe, az az 526/1945. M. E. rendelet alapján nem szűnhetett meg, mivel nem az abban hatályon kívül helyezett jogszabály alapján szereztek magyar állampolgárságukat. Abban az esetben, ha ez nem így lett volna, akkor az 1886:4. tc.-et tulajdonképpen változatlanul lehetett volna esetükre alkalmazni, mint tömegesen visszatelepülőkre, a fent említett 1886:4. tc.-t csak a II. állampolgársági törvény, az 1948:60. törvény helyezte hatályon kívül. Ugyancsak ez a jogszabály emelte törvényerőre a korábban rendeleti

⁴³ SEBESTYÉN: i.m. 175. o.

úton bevezetett állampolgársági szabályokat azokra nézve, akik a fegyverszüneti szerződés következtében veszítették el magyar állampolgárságukat.⁴⁴ A törvényalkotót az a szándék vezette, hogy magyar állampolgárságot biztosítson minden olyan Magyarország területén lakó személynek, aki maga vagy felmenője magyar állampolgár volt, de állampolgárságát a trianoni és a párizsi béke, vagy az 1945-ös fegyverszüneti egyezmény értelmében elveszítette.

A bukovinai székelyek esetén az állampolgárság kérdése a dunántúli letelepítés során a fentiek szerint nem jelenthetett gondot, az annál inkább, hogy sokan a menekülés közben elveszítették személyes okmányaikat vagy azok egy részét, illetve a Bácskában történt anyakönyvezendő eseményekről (születés, házasság, halál) sok esetben egyáltalán nem is volt semmilyen dokumentum – nem beszélve a menekülés közben születettek és meghaltak anyakönyvezésének hiányáról. Az anyakönyvezés esetén máig ható problémát okoz, hogy a jelenleg Tolna megyében vezetett hazai anyakönyvekbe a bukovinaiak esetében az ide telepítésük előtti eseményeket nem jegyezték be, így előfordulhat, hogy valaki, bár 1945 óta Magyarországon él, ha nem történt vele az óta anyakönyvezendő esemény, egyáltalán nem szerepel az anyakönyvben. Ez olyanok esetében fordulhat elő, akik nem, vagy még Tolna megyébe telepítésük előtt kötöttek házasságot – így házassági anyakönyvben nem szerepelnek, a születésibe pedig szintén nem vették fel őket. Bár elméleti problémának tűnik, a gyakorlatban komoly nehézséget okoz, ha valaki iratainak elvesztése esetén nem tud születési anyakönyvi kivonatot bemutatni.

Természetesen érthető, hogy 1945-ben a helyi hatóságoknak nem az anyakönyvezési kérdések rendezése volt a legfőbb problémájuk a menekültekkel kapcsolatban, sok esetben a román anyakönyv vagy optálási igazolás alapján állítottak ki magyar személyi okmányokat – ez az akkori anyakönyvezési renddel nem is ellenkezett, de a későbbiekben számos problémát okozott.

Összegzés

A bukovinai székelyek 20. századi sorsa nem egyedülálló Európában, ahol a II. világháború alatt és azt követően 30 millió ember kényszerült elhagyni eredeti lakhelyét, de az a tény, hogy az 1941-1944. között eltelt négy évben kétszer is lakhelyet kellett változtatnia egy több mint 10.000 fős népcsoportnak, egyedivé teszi történetüket. A 19. és 20. századi telepítések története pedig bepillantást enged abba, hogy lett 5 kis falu lakossága nemzetiségpolitikai kísérletek alanya: mind a 19. század végi, mind az 1941-es telepítést további nagyobb arányú telepítési tervek „főpróbájaként” fogták fel.

A magyar állampolgársági jog szempontjából egyrészt azért érdekes a történetük, mert a tömegesen visszatelepülők honosításáról szóló törvény az al-dunai telepítés

---

⁴⁴ A magyar állampolgársági jog változásáról a II. világháború után ld.: KISTELEKI Károly: Magyar állampolgárság a XX. században. In: Állam- és Jogtudomány, 2000/1-2. 2001, 57-77. o.

problémáira reflektálva jött létre, és azt csak az akkori, illetve az 1941-es bácskai telepítés során alkalmazták. A 20. század állampolgársági jogi szempontból igen jelentős történése, a trianoni békeszerződés és az annak következményeit kezelő állampolgársági rendelkezések azonban az ő esetükben nem relevánsak, hiszen akik ekkor még Bukovinában éltek, korábban nem voltak magyar állampolgárok, így nem is veszthették el magyar állampolgárságukat. A bácskai letelepítés során pedig a területen lakó többi magyar nemzetiségű személytől eltérően, akik az annexiót kimondó törvény erejénél fogva szereztek állampolgárságot, amelyet a fegyverszüneti egyezmény, illetve annak végrehajtási jogszabálya alapján ismét elvesztettek, a bukovinai székelyek kedvezményes honosítással lettek 1941-42-ben magyar állampolgárok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- SAJTI Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában – 1941. Nemzetiségi Füzetek 6. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984
- Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésről (1945). Közreadja: KÖHEGYI Mihály – TÓTH Ágnes. In: A Völgyesség két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20-21-i bonyhádi történészkonferencián. Szerk.: SZITA László – SZÓTS Zoltán. Bonyhád, Völgyességi Múzeum – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, 1991, 129-140. o.
- Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 2. kötet. közreadja: Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Az 1950-es kiadás változatlan utánnomása, München, DTV, 1984
- DR. NÉMETH Kálmán: Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes golgotája. Bácsjózseffelva, „Zenélő Kút” Könyvműhely, 1943
- FEHÉR István: A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi és hazai összefüggései. In: A Völgyesség két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20-21-i bonyhádi történészkonferencián. Szerk.: SZITA László – SZÓTS Zoltán. Bonyhád, Völgyességi Múzeum – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, 1991, 45-52. o.
- FERENCZY Ferenc: Magyar állampolgársági jog. 2. kiadás, Gyoma, Kner Izidor könyvnyomtató kiadása, 1930
- GOMBOS György: A bukovinai székelyek hazatelepítése. Újabb tennivalók. Külügyi Könyvtár V., Budapest, Magyar Külügyi Társaság, 1942
- HALÁSZ Antal: A hazatértek. A bukovinai magyarok kétszáz esztendeje. 2. kiadás, Nagyvárad, Grafika Nyomdai Műintézet, 1941
- KISTELEKI Károly: Magyar állampolgárság a XX. században. In: Állam- és Jogtudomány, 2000/1-2, [2001] 57-77. o.

- PARRAGI Mária: A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. In: Kisebbségkutatás, 2000/1, 37-50. o.
- SÁNTHA Alajos: Bukovinai magyarok. Kolozsvár, Szöcs Lajos Könyvnyomdája, 1942
- SEBESTYÉN Ádám: A bukovinai székelység tegnap és ma. Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár, 1989
- TÓTH Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993
- VARGA Norbert: Az állampolgárság megszerzése a magyar és az amerikai alkotmányjogban a 19. században. In: Jogtörténeti tanulmányok VIII. Szerk.: BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 541-556. o.
- V. KÁPOLNÁS Mária: A magyar kormány kísérletei a moldvai csángók hazatelepítésére, 1940-1944 In: Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából II. A dél-dunántúli történészek II. regionális konferenciájának válogatott előadásai. Szerk.: VONYÓ József – FÜLÖP Miklós. Pécs, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja – Pannon História Alapítvány, 1994, 255-261. o.
- ZINNER Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004,